

УДК 271.222: 2-464 (470+571) «18/19»

Сергій Таранець*

ЦЕРКОВНА БЛАГОДІЙНІСТЬ СТАРООБРЯДЦІВ У РОСІЇ В XIX — НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

У статті досліджено церковну благодійність старообрядців у Росії в XIX — на початку XX ст. Встановлено, що благодійність купців для старої віри робила більше, ніж проповідь духовенства, що для купців вона була релігійно-моральною потребою, що російське купецтво, на відміну від західноєвропейського й американського торгово-промислового стану, жертвувало на культуру та соціальні потреби більше і безкорисливо. У старообрядському середовищі надзвичайно поширеною була «тайна милостиня».

Ключові слова: Росія, купці, старообрядство, церковна благодійність, тайна милостиня.

Розглядаючи старообрядську благодійну діяльність, слід виділити три її основні напрями: 1) церковну благодійність, 2) соціальну благодійність і 3) благодійність у сфері культури та мистецтва.

Для старообрядців найголовнішою була церковна благодійність. Характерною рисою, яка виділяла її серед інших видів благодійності було те, що вона була змістом існування старообрядства: усю свою наполегливу трудову діяльність послідовники старої віри спрямовували на повноцінне задоволення власних духовних запитів. Оскільки віра старообрядців у Росії переслідувалася, то вони, на відміну від представників інших російських конфесій, не сподівалися на підтримку держави, офіційної Церкви, правлячої еліти чи співчуття суспільства.

Незважаючи на те що церковна благодійність вражає своїми масштабами (навіть при неповноті джерел), вона не може бути представлена в нашій роботі в повному обсязі, позаяк у старообрядському середовищі надзвичайно поширеною була так звана таємна милостиня, про яку не знало не те що оточення, а навіть ті, щодо яких вона здійснювалася. Широке побутування таємної милостині в старообрядському світі пояснювалося вірою в те, що вона більше до вподоби Богу, ніж милостиня відкрита.

Другою за значимістю є соціальна благодійність, спрямована на вирішення важливих завдань життєдіяльності російського суспільства. Слід зауважити, що в Росії принципи цієї благодійності заклали в основному старообрядці. Їхні пожертвування на вирішення важливих громадських питань просто вражали.

* Сергій Таранець — кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, trimonastyrje@yandex.ua.

Старовіри жертвували на облаштування соціальної інфраструктури робітничих поселень, будівництво закладів освіти, охорони здоров'я, притулків, богаділень, дитячих садків тощо.

Третє місце займає благодійність старообрядців у сфері культури та мистецтва. Це зумовлено не лише специфічним ставленням старообрядців до таких занять, але й нерозвиненістю понять меценатства в російському суспільстві XIX — початку XX ст. Ця різновидність старообрядської благодійності є найменш вивченою, проте й вона вражає своїми масштабами. Достатньо буде згадати Третьяковську галерею і Московський художній театр. Якби старообрядці більше нічого не зробили на терені меценатства, то й цього виявилось достатньо. Тим часом у галузі підтримки культури і мистецтва в цілому ними було зроблено досить багато.

Благодійність та допомога бідним послужили розвитку старообрядського капіталу: «Серед вожаків і покровителів розколу стоять великі капіталісти і фабриканти із середовища московського купецтва, для яких зв'язки і вплив розколу є могутнім знаряддям торговельних зв'язків і відносин і навпаки — торговельні відносини і зв'язки, які ставлять багато людей в матеріальну залежність від них, є засобом для розкольницької пропаганди»¹. Матеріальна залежність була не лише засобом «розкольницької» пропаганди, вона стимулювала робітника добросовісно ставитися до виконання поставлених перед ним завдань.

У 1857 р. взаємодію капіталу й робочої сили на Іргізі показав «Благовісник»: «Багачі охоче допомагали бідним і розкольникам, а також тим, хто схилився на бік розколу, грішми, худобою і різними речами; заводили при своїх будинках притулки й утримували їх за власний кошт, викупували поміщицьких селян, приховували на своїх хуторах утікачів і злочинців. Усім було вигідно: бідняки забезпечували себе покровительством багачів; багачі знаходили в них вірних прикажчиків, старанних робітників і загалом людей, готових на всілякі послуги»². Милостиня якнайкраще схилила до себе серця робітників і службовців. Було б помилково вважати, що старообрядські капіталісти намагалися будь-якими засобами збагатити свою родину.

Найчастіше після смерті власника справи капітал купця переходив службовцям його контори. При цьому власник підприємства не лише не забував робити значні вклади на поминання своєї душі, але й роздавати милостиню робітникам. Турботливо ставився до службовців одеської фірми В.А. Дубинін. Він умів сполучати інтереси великого капіталу з інтересами робітників. Показовим є той факт, що за весь час роботи його фірми власникові під-

¹ Отечественная церковь в 1883 г. (Извлечения из всеподданейшего отчета обер-прокурора Святейшего синода по ведомству православного исповедания за 1883 г.). Меры просветительного воздействия на раскольников // Церковный вестник. — СПб., 1886. — № 1. — С. 2.

² Исторические сведения об Иргизских мнимостарообрядческих монастырях до обращения их к единоверию (продолжение). О жизни монашества в этих монастырях // Благовестник или толкование Блаженного Феофилакта архиепископа Болгарского на Святое Евангелие. — Казань, 1857. — Ч. 2. — С. 587.

приємства не було пред'явлено жодного судового позову, що було вкрай рідко для таких великих підприємств³.

Багато службовців і робітників на фабриці Є.С. Морозова були вихідцями винятково з послідовників поморської згоди, які трималися «Слисеєвої» віри. Завдяки цьому фабрикантові в Покровському повіті Володимирської губернії надзвичайного поширення набуло поморське вчення, оскільки купець оточив себе кращими начотчиками, зібрав велику бібліотеку стародруків і поморських рукописів. При ньому діяв цілий штат писців, які копіювали рукописи, створенні на захист безпопівських віровчень. Гарне фінансування, надання робочих місць та проповіді начотчиків уможливили те, що половина Покровського повіту перейшла в старовір'я. Віра стала основою ведення успішного розвитку бізнесу. Проте важко повірити, що Є.С. Морозов був зацікавлений тільки з фінансового погляду⁴.

Пересвідчитися в тому, яке важливе місце посідала віра в старообрядському середовищі, можна зі списку старовірських молитовень, розташованих безпосередньо в будинках заможних старовірів. Одна з найбільших старообрядських молитовень у Москві розміщувалася в домі московського 3-ї гільдії купця П.І. Арженикова⁵. Домашня молитовня була в московського 3-ї гільдії купця Г.Г. Банкетова. У 60-х роках XIX ст. молитовня існувала в будинку московського 3-ї гільдії купця Є. Латригіна та 3-ї гільдії купчихи А.І. Лубкової.

Однак ситуація змінювалася тоді, коли помирав попередній власник молитовні, оскільки бажання спадкоємців не завжди збігалися з інтересами предків. У 1882 р. в «Церковному віснику» повідомлялося: «Зі смертю великого покровителя Білокриницької митрополії І. І. Бутикова, який мав у своєму будинку багату молитовню, пристосовану навіть для архієрейської літургії, ця молитовня стала пустою, а нині й зовсім для сторонніх осіб зачинена. Один із синів пана Бутикова С. І-ч купив багатий маєток після одного князя і розширює великими будівлями свою фабрику, таким чином зовсім «обмирщився» і молиться в себе дома, як уміє, без архієреїв і попів. Була колись знаменита (за багатолюдністю) інша молитовня, за Москвою-рікою, на «Канаві», у домі пана Досужева, колишнього попечителя Рогозького кладовища; нині й тут витає мерзенність запустіння! Зі смертю згаданого попечителя найближчий його родич і спадкоємець не слідував давньому благочестю; кажуть, він оточив себе особами переважно жіночої статі, серед яких дуже важливу роль відіграє навіть особа іноземна, лютеранської віри. <...> Нині християни (старообрядці) ходять у тверську-ямську, у молільню о. Прокопа, влаштовану в його будинку; але туди із-за Москворіччя ходити дуже далеко, та й не «вмістка» молільня; іншим доводиться ходити ще далі — до о. Григорія в будинок І.І. Шибаєва на Німецькій вулиці,

³ Варфоломей Антонович Дубинин // Слово Церкви. Старообрядческий церковно-общественный журнал. 1915. — № 22. — С. 525.

⁴ Из жизни раскольников и сектантов // Церковный вестник. — СПб., 1886. — № 43. — С. 674.

⁵ Стадников А.В. Список купеческих старообрядческих фамилий Москвы (XIX — начало XX вв.) / А.В. Стадников // Мир старообрядчества: история и современность / Отв. ред. И.В. Поздеева. — М., 1999. — Вып. 5. — С. 347.

або там само до Ф.Я. Свешникова: проте ці люди — багаті; простому люду там місця мало»⁶.

Поштовхом до створення різних богаділень була заборона офіційно реєструвати старообрядські громади. У 1771 р. одночасно з відкриттям кладовища й організацією Рогозької старообрядської громади був створений Рогозький богадільний дім (РБД). Проте утримання богадільні було лише одним з видів діяльності громади, тому що до 1905 р. вона не могла бути юридичною особою та офіційно займатися іншими справами. При Рогозькій слободі старообрядці створили притулок для тих, кого доглядали, хто втратив розум, сирітський будинок, прихисток для гостей⁷.

Офіційний статус («Рогозький богадільний дім» — далі РДБ) громада отримала в 1835 р. До початку миколаївських гонінь там проживало понад тисячу опікуваних. У наступних десятиліттях їхня чисельність дещо скоротилася. Так, у 80-х роках ХІХ ст. РБД щорічно утримував близько 900 осіб, у 90-х роках — від 700 до 800 осіб, на початку ХХ ст. — близько 700 осіб.

Керували Рогозьким богадільним домом виборні та попечителі з найбільш авторитетних і багатих членів Рогозької старообрядської громади. Згідно зі статутом одночасно в РБД могло бути близько 30 виборних, з яких вибирався старшина. Як правило, виборним міг стати активний москвич-старообрядець, котрий вносив найбільші пожертвування на потреби громади. На виборних покладалися функції контролю.

Попечителі завідували господарчою частиною. У Московському купецькому банку РБД мав свій капітал. Попечителі кладовища зосереджували у своїх руках всю повноту влади. Вони вирішували питання прийому в богадільню хворих і престарілих осіб духовного звання, запрошували в громаду священників для виконання треб, мирили противників, а в разі непокори священників або дияконів виносили їм догану або карали, зменшували платню⁸. Отже, наперекір церковним канонам попечителі стояли не лише на чолі господарського управління Рогожки, не лише зосереджували у своїх руках велику духовну владу, але й підпорядкували собі старообрядське духовенство. З одного боку, це пояснювалося здатністю попечителів впливати на органи державної влади і офіційної Церкви, а з другого — сама держава, не визнаючи релігійних громад старообрядців, сприяла розвитку інституту громадянського суспільства, так характерного для старообрядської Церкви.

Один з представників білокриницьких старообрядців Старовірцев досить критично ставився до купецького попечительства над старообрядськими громадами. Він писав, що «виборні миряни» стали такими собі «олігархами» й

⁶ Московские раскольники поповцы // Церковный вестник. — СПб., 1882. — № 46. — С. 14.

⁷ Энциклопедия купеческих родов. 1000 лет российского предпринимательства. Из истории купеческих родов. — М., 1995. — С. 150.

⁸ Горячева Т.Д. Устройство Рогожского богадельного дома во второй половине ХІХ — начале ХХ вв. / Т.Д. Горячева // Мир старообрядчества. Живые традиции: результаты и перспективы комплексных исследований русского старообрядчества. Сборник научных трудов / Отв. ред. И.В. Поздеева. — М., 1998. — Вып. 4. — С. 251.

«самодержцями» у своїх громадах завдяки величезним капіталам, які перебували в їхніх руках, мало того, ці капіталісти-миряни взяли під свій контроль усе старообрядське духовенство⁹. На старообрядських з'їздах вони своєю «агітацією починають голови людей, які звикли до послуху»¹⁰. Скажімо, Старовірцев справедливо відзначав, що благодійники, наприклад П. П. Рябушинський, були безмірно «мирськими», що вони втратили будь-який зв'язок не лише зі старообрядством, заповідями Христовими, але й стали ворогами Русі. Анонім закликав покінчити з інститутом «попечительства» в старообрядській Церкві й передати всю духовну владу тим особам, яким вона мала належати по праву.

Упродовж 1902–1906 років головою ради Рогозької старообрядської громади був відомий російський парцелянщик, потомственный почесний громадянин, комерції радник М.С. Кузнецов. З 1903 по 1906 рік цю посаду з ним розділяв потомственный почесний громадянин І. К. Рахманов. Протягом 1906–1909 років головою громади був С.П. Рябушинський. У 1918 р. цю посаду обіймав потомственный почесний громадянин Н.М. Кузнецов. З 1906 по 1909 рік на цій посаді перебував І.А. Пуговкін. У 1918 р. його знову вибрали головою.

Виборні мали стежити за бездоганним виконанням обов'язків попечителями, перевіряти прибутки та видатки богадільні, але в житті все відбувалося дещо інакше¹¹.

З 1860 р. до виборних Рогозької громади входив К. . Солдатенков. Упродовж 1878–1887 років його обирали старшиною виборних Рогозької старообрядської общини. У 1879 р. на його кошти був виготовлений перлинний тристулковий складень, який громада подарувала московському генерал-губернатору В.А. Долгорукому в честь святкування 50-річчя його державної служби. У 1881 р. під час принесення присяги на вірність імператору цим благодійником була пожертвована похідна церква. У 1882 р. на Рогозькому кладовищі К.Т. Солдатенков утримував будинок на 22 ліжко-місця.

У Покровський храм К.Т. Солдатенковим були пожертвовані ікони Спаса Еммануїла (кінець XV ст.), Преподобного Сави Священного та інші (кінець XV–XVI ст.), Донської Богоматері (перша половина — середина XVI ст.), Володимирської Богоматері (перша половина XVII ст.), Святого Іоанна Предтечі в пустині (третя чверть XVII ст.). Усі ікони були в дорогих срібних з позолотою кіотах¹².

⁹ *Староверцев*. Роль попечителей в старообрядческой Церкви / *Староверцев*. — М., 1906. — С. 5.

¹⁰ Там само. — С. 8.

¹¹ *Стадников А.В.* Список купеческих старообрядческих фамилий Москвы (XIX — начало XX вв.) / *А.В. Стадников* // Мир старообрядчества: история и современность / Отв. ред. И.В. Поздеева. — М., 1999. — Вып. 5. — С. 346.

¹² *Юхименко Е.М.* История Рогожского кладбища в Москве и Козьма Терентьевич Солдатенков / *Е.М. Юхименко* // Традиционная книга и культура позднего средневековья: Труды Всероссийской научной конференции к 40-летию полевых археографических исследований Московского государственного университета им. М.В. Ломоносова (Москва, 27–28 октября 2006 г.) / Ответ. ред. И.В. Поздеева. В 2-х ч. — Ярославль, 2008. — Ч. 2. — С. 108.

Значні вклади в храми Рогозького кладовища вносили всі його попечителі. Це й мануфактур радник А.І. Морозов, комерції радник М.С. Кузнецов, потомственні почесні громадяни: брати П. та С. Рябушинські, Ф.С. Рахманов, І.К. Рахманов, П.С. Розторгуєв, І.П. Трегубов, І.А. Пуговкін, брати С., Н. та Г. Кузнецови, С.Т. Соловійов, П.Є. Кулаков, А.Ф. Нирков; московські 1-ї гільдії купці: В.Л. Лазарев, Р.Д. Мартинов, Д.О. Милованов, Є.Т. Малижев, І.І. Бутиков, П.К. Мельников, К.А. Царський, В.М. Михайлов, Ф.М. Мусорін, московський 2-ї гільдії купець П.С. Розторгуєв, московські 3-ї гільдії купці В.А. Шибаєв, Г.І. Клеменов та Я.М. Філатов¹³.

Однією з найбільших старообрядських благодійниць була М.Ф. Морозова. Після смерті її чоловіка, Тимофія Савовича, протягом 20-ти років вона успішно керувала величезною російською мануфактурою «Сава Морозов та син». Становище М.Ф. Морозової оцінювалося в 50 млн рублів. Їй належало понад дві третини паїв Нікольської мануфактури, значна доля паїв у Московському купецькому банку, Торговельному банку, Російському товаристві залізниць. Щорічно на благодійність М.Ф. Морозова роздавала сотні тисяч рублів.

У Москві не було жодного громадсько-просвітницького чи благодійного закладу, який би не отримував пожертвування від М.Ф. Морозової. Вона виділяла кошти на будівництво старообрядських храмів м. Сергієвого Посада¹⁴, Осташевської старообрядської громади Бронницького повіту Московської губернії, храму в м. Бронниці Московської губернії. Значні кошти купчиха жертвувала на Рогозьку старообрядську громаду та інші старообрядські храми країни. Лише для робітників Нікольської мануфактури пожертвувані нею кошти перевищили півмільйона рублів¹⁵.

Активну участь у житті Рогозької громади брав відомий московський промисловець і фабрикант, благодійник А.І. Морозов. У 1913 р. він запропонував заснувати при храмах Рогозької слободи посади сокеларя і ризничого. У 1914 р. благодійник придбав та подарував старообрядському інституту бібліотеку священника Є.Т. Мелехина, у 1916 р. — похідний храм. Він виділяв кошти на будівництво Куренівського новожіночого монастиря в Ольгопільському повіті Подільської губернії¹⁶.

Членом ради Рогозької старообрядської громади, одним із засновників та заступників голови Остоженської старообрядської громади багато років був С.Є. Триндін. Він фінансував будівництво Нікольського старообрядського храму

¹³ Юхименко Е.М. Старообрядческий центр за Рогожской заставою / Е.М. Юхименко. — М., 2005. — С. 165.

¹⁴ Російський державний історичний архів (далі — РДІА). — Ф. 821. — Оп. 150. — Д. 437. — Л. 43.

¹⁵ Мария Федоровна Морозова // Церковь. Старообрядческий церковно-общественный журнал. — М., 1911. — № 30. — С. 732.

¹⁶ Куреневский женский монастырь // Церковь. Старообрядческий церковно-общественный журнал. — М., 1910. — № 21. — С. 548.

на Бутирському валу, був засновником Ніколо-Смоленської старообрядської громади в Москві¹⁷.

Для потреб РБД впливовий нижньогородський хліботорговець М.О. Бугров щорічно доставляв вагон борошна, а рибпромисловець П.С. Розторгуєв забезпечував потреби богадільні в рибних продуктах.

У 1877 р. цінні дари Покровському храму Рогозької громади зробив архієпископ Антоній Московський, який пожертвував срібний позолочений хрест з каменями, ікони «Покладення ризи Господньої» і «Преподобного Сергія Радонезького» в срібних позолочених окладах. У 1877 р. попечитель І.І. Бутиков пожертвував вісім древніх ікон дванадесятих празників, ікони «Святої Трійці» і «Стрітєння Господнього». Усі образи були в срібних, визолочених окладах¹⁸.

У 1914 р. І. К. Рахманов пожертвував Рогозькій громаді тристулковий складень строганівського письма «Богоматір Володимирська зі святами і святими», А.П. Рахманова пожертвувала рідкісні ікони «Святого пророка Іллі» з житієм, «Святого Микити мученика» з житієм, «Святого преподобного Сергія» з житієм московського і строганівського письма. Л.К. Агафонова подарувала шість ікон строганівського, новгородського, московського, ярославського та баронського письма. У 1917 р. їхній брат І.К. Рахманов пожертвував громаді рідкісні ікони XVI ст. строганівського письма «Богоматір Боголюбівська», XV ст. новгородського письма «Богоявлення Господне» та ін.

У 1891 р. попечительство Казанської старообрядської громади Білокриницької ієрархії складалося із шести осіб: купців братів М. та В. Свечникових, П.С. Барабанова, Ф.Т. Васильєва та А.В. Афанасьєва. Старопоморська громада утримувалася на кошти В.А. Шашабрина, І.П. Оконишнікова, Я.Ф. Шамова, новопоморська — попечительством І.С. Гребенщикова.

У громадах попечителі стежили за зберіганням заощаджень, благоустроєм храму, виданням платні псаломщикам, регулярним проведенням церковних зібрань. Наприкінці XIX — на початку XX ст. попечителями старообрядських громад м. Казані в общині, яка приймала Білокриницьку ієрархію, були І.П. Карпов та В.О. Бердников, у поморській — І.С. Гребенщиков та В.А. Шашабрін, у спасівській — А.Т. Мельников та ін.¹⁹

У другій половині XIX — на початку XX ст. перебудови та ремонтні роботи в Нікольському і Спасо-Преображенському храмах виконувалися на кошти попечителів купців А.К. Подуруєва, І. Рязанова, Я. Жарова, М.С. Щербакова, Н.І. Щербакова, І.Ф. Серебрянникова, У.Ф. Бочарова, братів Н. та Є. Владимирових.

¹⁷ Трындин Е.Н. Старообрядцы Трындины. История первой в России частной оптико-механической фирмы / Е.Н. Трындин // Старообрядчество: история, культура, современность. — М., 2007. — Т. 1. — С. 298.

¹⁸ Юхименко Е.М. Старообрядческий центр за Рогожской заставою / Е.М. Юхименко. — М., 2005. — С. 84.

¹⁹ Карташева Е. Благотворительность купцов-старообрядцев и старообрядческих общин Казани в конце XIX — начале XX веков / Е. Карташева // Судьба старообрядчества в XX — начале XXI вв.: история и современность / Отв. ред. и состав. С.В. Таранец. — Киев; Винница, 2010. — Вып. 4. — С. 179.

Для поширення старої віри купці-старообрядці пожертвуваннями робили значно більше, ніж старообрядські священики, начотчики та наставники своїми проповідями. Звичайним для старообрядських підприємців, фабрикантів і заводчиків було утримання молитовних будинків при власних фабриках і заводах, зокрема, на Тригірній мануфактурі федосіївську молитовню фінансували Прохорови²⁰. Молитовні також утримувалися на кошти московських фабрикантів Морозових, Зенкових, Гусарових, Макарових, Никифорових, Кузьмініх, Гучкових, Любушкіних та багатьох інших.

У 1835 р. в Петербурзі за клопотанням представників Білокриницької ієрархії петербурзьких купців Сергія Громова і Микити Дрябіна поряд з московськими Триумфальними воротами було засноване Громівське кладовище²¹. Стараннями ієрея Єрмила Єршова, який прослужив тут понад 25 років, на Громівському кладовищі побудували старообрядський храм. До цього там була лише дерев'яна сторожка. У 90-х роках ХІХ ст. попечителем Громівської громади в Петербурзі був власник «питійного» закладу Панфілов. До нього кладовище опікували лакувальник Яковлев, торговець шовком і нитками Котов, рогоженщик Богданов. У 1904 р. тут розташовувалася офіційна резиденція Петроградських і Тверських єпископів Білокриницької ієрархії. У 1915 р. на кладовищі було споруджено кам'яний Покровський храм, який уміщував близько 2 тис. віруючих²².

У 1883 р. в Санкт-Петербурзі аналогічна богадільня була влаштована на кошти потомственного почесного громадянина Чубикіна і м'ясника Головіна, які були основними помічниками попечителя Яковлева. Не маючи спадкоємців, частину власного капіталу П.І. Чубикін пожертвував на облаштування старообрядської богадільні²³.

У перший рік її існування там перебувало близько 120 старовірів. Претендент міг потрапити в богадільню по поручительству трьох осіб старообрядського віросповідання. Той, за ким доглядали, міг піти з богодільні або за власним бажанням, або через порушення внутрішнього розпорядку будинку. У 1905 р. при богадільні було відкрито храм в честь митрополита Петра. У неокружників богадільня була в будинку візника Дмитрієва, біля Кузнечного містка.

Благодійником Петербурзької поморської громади був підрядник з облаштування набережної Фонтанки І.Ф. Долгов. Він передав Виго-Лексинській пустині все своє майно і кошти. У 1768 р. на Малоохтинському кладовищі Санкт-Петербурга ним були споруджені молитовний будинок, у якому в Росії не було рівних за розміром та багатством (він уважався головним поморським

²⁰ *Никольский Н.* История Русской Церкви / Н. Никольский. — М., 2004. — С. 406.

²¹ *Расков Д.Е.* Купцы-староверы в экономике Санкт-Петербурга / Д.Е. Расков // Старообрядчество: история, культура, современность. — М., 2000. — Вып. 8. — С. 54.

²² *Кожурин К.Я.* Культура русского старообрядчества (XVII–XX вв.). Учебное пособие / К.Я. Кожурин. — СПб., 2007. — Ч. 1. — С. 78.

²³ Из современной жизни в расколе // Церковный вестник. — СПб., 1891. — № 49. — С. 774.

молитовним будинком міста), подвір'я і школа²⁴. У 1792 р. на гроші купця М.І. Ундозерова спорудили кам'яну молільню із дзвіницею. Упродовж 1802–1809 років там само були возведені богадільня й лікарня. У 1873 р. на кошти І.П. Михайлова відкрили безкоштовний лікувальний пункт, згодом реорганізований купцем у богадільню²⁵. У 60-х роках XIX ст. попечителями поморського кладовища були багаті купці А.Д. Пикієв, В.І. Миронов, А.П. Орловський, І.П. Михайлов, які багато зробили для повернення поморцями кладовища та облаштування нової молитовні в ім'я пророка Іллі²⁶. Проте найвидатнішим попечителем Іллінської молитовні був В.А. Кокорев (1817–1889). Поморська молитовня існувала в домі Синєбрюхова та ін. Великою благодійністю займався внучка поморця І.Ф. Долгова — Н.К. Галашевська.

У 60-х роках XVIII ст. головним попечителем федосіївської молитовні біля Апраסקиноного двору був петербурзький 1-ї гільдії купець Ф.Ф. Косцов (1737–1804). У 1777 р. на прохання купців Д. Воробйова і П. Волкова федосіївці отримують місце під кладовище на Волковому полі. Там на їхні кошти побудували дерев'яний молитовний будинок²⁷. У 1784 р. на кошти громади споруджено кам'яний молитовний будинок, а з 1807 р. приміщення використовувалося під богадільню. У 1888 р. В. Нільський у «Церковному віснику» відзначав: «При Волківській молитовні і богадільні доглядається 117 федосіївців, у пилипівців на Болотній вулиці — від 10–19 осіб»²⁸. На облаштування Волківської федосіївської богадільні багато жертвувала петербурзька купчиха Кокорева²⁹.

«Попечительська влада» стримувала запал федосіївських старців. У 1888 р. Н. Нільський зауважував, що Є.С. Єгоров «давно є попечителем Волківської молитовні, богадільні та кладовища і, як відомо, не співчуває забороні шлюбів»³⁰, що недільні подання та пожертвування доходять до півтори тисячі рублів. Він мріяв влаштувати в Петербурзі всеросійську старообрядську богадільню, у якій би доглядалися старообрядці різних конфесій.

²⁴ Расков Д.Е. Купцы-староверы в экономике Санкт-Петербурга / Д.Е. Расков // Старообрядчество: история, культура, современность. — М., 2000. — Вып. 8. — С. 53.

²⁵ Кожурин К.Я. Культура русского старообрядчества (XVII–XX вв.). Учебное пособие / К.Я. Кожурин. — СПб., 2007. — Ч. 1. — С. 73.

²⁶ Расков Д.Е. Купцы-староверы в экономике Санкт-Петербурга / Д.Е. Расков // Старообрядчество: история, культура, современность. — М., 2000. — Вып. 8. — С. 53.

²⁷ Нильский В. О раскольнических помянниках (По поводу «Старообрядческого синодика», изданного А.И. Пыпиным по распоряжению Академии наук) / В. Нильский // Церковный вестник. — СПб., 1882. — № 50. — С. 8.

²⁸ Нильский В. Попечительская власть у раскольников (Попечители Волковской федосеевской молельни и их деятельность) / В. Нильский // Церковный вестник. — СПб., 1888. — № 51. — С. 958.

²⁹ Из современной жизни в расколе. Петербургские федосеевцы // Церковный вестник. — СПб., 1892. — № 49. — С. 776.

³⁰ Нильский В. Попечительская власть у раскольников (Попечители Волконской федосеевской молельни и их деятельность) / В. Нильский // Церковный вестник. — СПб., 1888. — № 50. — С. 934.

Рязанський купець Ф.І. Масленников вносив значні вклади в розвиток Рязанської старообрядської громади (Білокриницька ієрархія). Завдяки його енергійній діяльності були відкриті церковні приходи в Рязані, с. Селезньово, Спас-Клепики, Борисово Рязанського повіту. На власні кошти в с. Селезньово Масленникови спорудили кам'яну церкву, капітальні приміщення для старообрядської земської школи. Після завершення будівництва селезньовської церкви вони взялися за возведення старообрядського храму в Рязані³¹, при рязанській церкві спорудили двоповерховий будинок для причту. У 1910 р. після завершення будівництва Ф.І. Масленникова обрали головою ради Рязанської старообрядської громади.

І.І. Жбанов був головним благодійником будівництва неокружницького храму в м. Боровськ Калузької губернії. У 1909 р. він вніс на його будівництво 25 тис. рублів. Крім нього, на будівництво церкви гроші давали Є.Є. Шевельов, І.А. Головтєв, П.М. Шестов³². З ініціативи Боровської неокружницької громади було прийнято рішення про будівництво храму на місці загибелі Ф.П. Морозової та Я.П. Урусової. У 1912 р. відбулися об'єднані збори, у яких взяли участь делегати від різних старообрядських згод міста. На них було обрано комітет, до якого ввійшли по два парафіянина від кожної громади, а також представники ради Всеросійських з'їздів старообрядців³³.

Старовіри м. Хвалинська Саратовської губернії задавали тон усьому місцевому міському життю. У середині 80-х років XIX ст. в цьому місті мешкало 17 тис. осіб, серед них понад 12 тис. старообрядців різних згод (в основному представники Білокриницької церковної ієрархії та біглопопівці). Якщо біглопопівці перевищували білокриницьких кількісно, то до Білокриницької ієрархії належала більшість місцевих найбагатших купців, зокрема Михайлови, Кузьміни, Пономарьови, Казаріни, Буянови. З білокриницьких старообрядців у Хвалинську вибирали міських голів, членів управи, гласних міської думи, директорів та членів правління місцевого банку. Вони вирішували питання оренди рибної ловлі на Волзі, лісів, садів, землі, у їхніх руках перебувало все міське господарство. Хвалинські купці-старовіри були не лише благодійниками храмів, але й утримували молитовні будинки у власних садибах. У місті діяли десятки приватних і публічних храмів і молитовень старообрядців, водночас функціонувало лише три православних і одна єдиновірська церкви. У 1888 р. у дворі купця Кузьміна білокриницькі старообрядці спорудили великий храм. У біглопопівців існувало два храми в приватних будинках купців Тушкина і Кривошеїна³⁴.

³¹ Кусова И.Г. Рязанская община старообрядцев и предприниматели Масленниковы / И.Г. Кусова // Старообрядчество: история, культура, современность. — М., 1998. — С. 143.

³² Осипов В.И. Моленные и храм боровских неокружников (вторая половина XIX — середина XX вв. / В.И. Осипов // Старообрядчество: история, культура, современность. — М., 2007. — Т. 1. — С. 172.

³³ Там само. — С. 175.

³⁴ Попов К. Хвалинск и его знаменитый Черемшан / К. Попов // Церковный вестник. — СПб., 1888. — № 10. — С. 205.

Ім'я свого засновника — купця Олексія Петровича Гребенщикова — носить Ризька Гребенщиківська поморська громада. На його кошти в 1760 р. було споруджено Успенський храм. Нині існуюче в Ризі приміщення спорудили в 1896 р. За підтримки купців Андобургзького та Новикова була створена Вільнюська поморська громада, яка нині є однією з найбільших в країнах Балтії.

У 1882 р. в м. Режиці Вітебської губернії купець Васильєв придбав землю і спорудив молитовний будинок «для своєї родини». Приміщення храму вийшло триповерховим, з хорами і житлом для наставника. У ньому одночасно могло поміститися близько 400 віруючих. Поряд з храмом побудували богадільню. У середині церква була обставлена іконами давнього письма, пожертвованими купцем та прихожанами. Громада отримувала пожертвування з Москви³⁵.

Почесними членами Харківської Іллінської старообрядської общини були видатні діячі російського торгово-промислового світу: комерції радник М.С. Кузнецов, потомственні почесні громадяни С.І. Дьомін, П.П. Рябушинський, А.М. Кузнецов і А.І. Морозов. Матвій Сидорович Кузнецов та Іван Никифорович Дьомін були засновниками громади та фундаторами храму³⁶.

«Стовпами місцевого розколу» на Стародубщині називали родини старообрядців Степуніних, Сапожникових, Гусєвих та Машковських³⁷. У п. Клинци Чернігівської губернії в будинку Сапожникова діяла окружницька церква. Багато прикрашений молитовний будинок розташовувався в м. Новозибковому в будинку Павла Абросимова та Юхрема Петухова. У п. Чуровичі климівський лісопромисловець А. Т. Аврамов не лише утримував на власний кошт окружницьку молитовню, а також займався місіонерською діяльністю. У своєму будинку утримував молитовню і був її попечителем новозибківський купець Олександр Шишкін³⁸.

У середовищі старообрядців часто практикувалася допомога слабким громадам. Житомирська окружницька община нараховувала тільки 40 родин, серед яких лише п'ять дворів займалися лавочною торгівлею і були заможними. Зважаючи на це, наприклад, на будівництво храму в Житомирі жертвували москвичі С.Г. Триндін, П.Г. Триндін, П.І. Триндін, Д.Д. Морозова, Г. Овсянникова, А.Є. Латригін, М.І. Тимашев, А.Ф. Свешников, А.Т. Фомін, І.М. Шибєєв, Н.Р. Мартинов, К.І. Рахманов, Є.П. Тимошев, Д.О. Милованов. Понад 5 тис. рублів пожертвував архієпископ Антоній на облаштування іконостаса. Житомиряни отримали кошти від К. С. Солдатенкова та К.А. Стракопитова³⁹. Проте фінансування контролювалося. 24 лютого 1887 р. А.І. Морозов відправив

³⁵ Кое-что из мира раскольников-беспоповцев // Церковный вестник. — СПб., 1882. — № 50. — С. 7.

³⁶ Протокол первого общего собрания старообрядческой Харьковской общины в г. Харькове. [— Харьков, 1907] — С. 3.

³⁷ Сковрцов Д.И. Историко-статистическое обозрение современного старообрядческого раскола в Черниговской епархии / Д.И. Сковрцов. — Чернигов, 1901. — С. 7.

³⁸ Там само. — С. 24.

³⁹ Відділ рукописів Російської державної бібліотеки (далі — ВР РДБ). — Ф. 246. — Картон 191. — Спр. 4. — Арк. 5.

туди свого агента А.Т. Колкова для перевірки цільового використання раніше пожертвуваних на будівництво храму грошей⁴⁰.

Найпомітнішою виявилася світська та церковна благодійність старообрядців після проголошення свободи віросповідання в Росії. За 12 років у державі було споруджено понад тисячу старообрядських храмів і дзвіниць. На таке благодійники жертвували десятки тисяч рублів. На початку ХХ ст. в м. Серпухові купцями Мараєвими був споруджений чудовий кам'яний храм в честь Покрови Пресвятої Богородиці⁴¹.

Як жертвували старообрядці на власні храми, видно з «Ведомостей о пожертвованных в пользу церквей различных исповеданий молитвенных домов старообрядческих и сектантских общин и еврейских синагог» за період з 1 жовтня 1915 р. по жовтень 1916 р. Зокрема, на старообрядський храм в с. Хорлова Бронницького повіту Московської губернії жертвували бронницький купець С. Шамшин, московська купчиха Ф. Морозова, московський купець В. Савков, потомствениі почесні громадянини І. та Г. Трегубови, на Вознесенську старообрядську громаду в с. Речицях — купець Є. Кузнецов і комерції радник С. Триндін⁴².

Характерною особливістю старообрядців, що відрізняла їх від інших віросповідань, було те, що миряни надзвичайно активно брали участь у житті Церкви і громад. Тривалий час будинок Д.В. Сироткіна в Нижньому Новгороді був духовним центром білокриницького старообрядства, незважаючи на те що рада Всеросійських з'їздів старообрядців розміщувалася в Москві на Іллінці, у будинку товариства П.П. Рябушинського. У Нижньому Новгороді відбувалися ІІ–ІХ Всеросійські з'їзди білокриницьких старовірів⁴³. З'їзди на деякий час відтіснили на другий план собори єпископів Білокриницької ієрархії. Вони вирішували церковно-громадські проблеми стосовно російського старообрядства. За прогресивні погляди П.П. Рябушинського, Д.В. Сироткіна, Ф.Є. Мельникова та М.І. Бриліантова старообрядців називали навіть «червоними»⁴⁴.

Після оприлюднення указу про дарування релігійної свободи єпископи розгорнули боротьбу за обмеження повноважень мирян в управлінні громадами. У 1910 р. архієпископ Іоанн скликав собор, на який зовсім не запросив мирян, що спричинило протест як віруючих, так і нижчого духовенства. Перший відкритий конфлікт відбувся в 1907 р. через приєднання сина єврея-контоніста професора Санкт-Петербурзької духовної академії архімандрита Михайла (Семенова). Як констатував згодом архієпископ Іоанн, «Михайло не лише по духу і вірі не старообрядець, але й загалом не може бути визнаний навіть

⁴⁰ Там само. — Арк. 22.

⁴¹ Наследие серпуховских купцов // Старообрядец. Газета для старообрядцев всех согласий. 1998. — № 9. — Июнь.

⁴² РДА. — Ф. 821. — Оп. 150. — Спр. 438. — Арк. 56.

⁴³ Ефимкин А.П. Старообрядчество и кредитные товарищества / А.П. Ефимкин // Старообрядец. Газета для старообрядцев всех согласий. 1999. — № 13. — Июль.

⁴⁴ Селезнев Ф.А. Дмитрий Сироткин и епископ Иннокентий. Из истории нижегородского старообрядческого товарищества / Ф.А. Селезнев // Старообрядец. Газета для старообрядцев всех согласий. 2004. — № 31. — Июль.

християнином»⁴⁵. У цю справу втрутився Д.В. Сироткін, що викликало протест старообрядських архієреїв.

Ще раніше із цього приводу в «Церковному віснику» повідомлялося: «Доки капітал буде вирішувати долю старообрядської Церкви, доти нічого й чекати змін на краще. У свою чергу і старообрядська ієрархія, незважаючи на те що своїм становищем вона зобов'язана багатому купецтву, обтяжена опікою цього купецтва. Намагання звільнитися з-під неї давно помітно серед старообрядських ієрархів, які вбачають в опіці приниження свого достоїнства. Підтримують начотчики, які доводять, що «купецька опіка» над пастирями підриває пастирський авторитет»⁴⁶.

Однак не слід забувати, що завдяки капіталам купців-старообрядців у 1846 р. було відновлено Білокриницьку ієрархію в Австрійській імперії. У цьому брали участь київські купці Дехтярьови, московські Рахманови, Свешникови, Неокладнови, Курсакови, петербурзькі Громови та ін.

Купці-старообрядці жертвували не лише на розвиток старообрядських громад, але й підтримували архієреїв. Вони надавали свої будинки для зустрічей єпископів, зокрема, на заводі купця Ушакова (поблизу м. Єкатериненбурга), у будинку купчихи Ганни Блохіної зустрічалися єпископи Геннадій і Пафнутій. У м. Тюмені в будинку купецької дочки Наталії Проскуракової ховався єпископ Саватій⁴⁷. А.І. Морозов також підтримував цього архієпископа⁴⁸.

Масштабною, але маловивченою є тема благодійності на користь старообрядських монастирів і скитів⁴⁹. З одного боку, це пов'язано з тим, що до нашого часу дійшло мало джерел, які фіксують ці процеси, з другого — власне в старообрядських обителях широко практикувалася «таємна милостиня». Достатньо яскраво описав збір милостині П.І. Мельников-Печерський у романі «На горах»: «І розкольницькі збірники на день Господній до Макарія збираються. Сибір — золоте дно, Урал — покришка срібна, тихий Дон Іванович, станиці кубанські, слободи стародубські, далеке Помор'я, ближній Керженець та славне кладовище Рогозьке висилають сюди до Успенського дня збірниць та збірників. І ті люди не бідні, не вбогі; проживають вони в наметах багатих купців або тихих покоях заїжджих дворів, що утримуються їхніми одновірцями. Не грішми, не гривнями, а значними сумами подають їм христоробці милостиню, а в день Господній збірники і збірниці все-таки дотримуються давнього звичаю: з книжками за пазухою тільки розвиднілося сходяться вони на визначених місцях і чекають на прихід благодійників. І не ухилиться благодійники виконати вічний, предками встановлений обряд милосердя. Потім у наметах багатих ревнителів давнього благочестя, і в лавках, де торгують іконами, старими книгами і «лестовками»,

⁴⁵ Там само.

⁴⁶ Из жизни раскольников и сектантов // Церковный вестник. — СПб., 1886. — № 43. — С. 673.

⁴⁷ Пругавин А.С. Старообрядчество во второй половине XIX в. Очерки из новейшей истории раскола / А.С. Пругавин. — М., 1904. — С. 268.

⁴⁸ Обзорение по расколу // Церковный вестник. — СПб., 1885. — № 1. — С. 5.

⁴⁹ Детальніше благодійність на старообрядські скити й монастирі розкрита в статті про старообрядські обителі.

сходяться старообрядці, які зібралися з різних кінців Росії, передають один одному свої новини, особисті негаразди, загальні побоювання і під кінець вступають в безкінечні спори про догмати віри, які ні до чого не приводять, наприклад, з якою «лестовкою» потрібно стояти на молитві — із шкіряною чи полотняною. Так на Макарія проводять розкольників день Господній»⁵⁰.

Важливу роль у наданні допомоги монастирям та скитам відіграла Московська старообрядська архієпископія. Про допомогу монастирю, наприклад, просили архієпископа Саватія і Московську духовну раду ченці Чорнобильського Пустинно-Нікольського монастиря Київської губернії на чолі з настоятелем ієромонахом Філаретом. У клопотанні йшлося: «Якщо московські ворота зачиняться від святої милостині, не матимемо куди голови прихилити, бо вам відомо, що ми із-за дніпровського боку, милостині жодної копійки не отримуємо, окрім Києва»⁵¹.

На монастирі та скити жертвували купці, зокрема, на черкаські монастирі Київської губернії вносили пожертвування клинцівські купці І.П. Машковський, В.М. Кубарев, В. та Н. Степуніни, Р.І. Самиков, Д.Н. Сапожников, П.А. Степунін, М.М. Гусев, І.Є. Клапцов, С.А. Аксьонов, Ф.С. Степунін, К.Н. Сапожников, Н.І. Машковський, Є.І. Кузнецов⁵². У 1762 р. нижньгородський купець-старовір М.А. Костромін відновив Оленинський старообрядський скит в Балахнинському повіті Нижньгородської губернії, розорений владою у 20-х роках XVIII ст.⁵³ Щедрими благодійниками старообрядських монастирів були київські купці Попови. Зокрема, Ф.Д. Попов вносив пожертвування на Замошенський Казанської Пресвятої Богородиці жіночий монастир та Куренівський Нікольський чоловічий монастир⁵⁴.

Отже, благодійна діяльність старообрядців відбувалася за трьома основними напрямками: церковним, соціальним і мистецьким. Серед них церковна благодійність була основною. Діяльність старовірів у цій галузі вражає своїми масштабами. Для купців-старовірів вона була релігійно-моральною потребою, життєвим кредо. Російське купецтво, на відміну від західноєвропейського й американського торгово-промислового стану, жертвувало на культуру й соціальні потреби значно більше, а головне — безкорисно. У багатьох російських меценатів благодійність стимулювала інтерес до життя та мистецтва, дарувала можливість отримувати радість. Водночас така діяльність старообрядців традиційно не афішувалася.

⁵⁰ Мельников-Печерский П.И. На горах / Собрание сочинений в шести томах / П.И. Мельников-Печерский. — М., 1963. — Т. 4. — Кн. 1. — С. 216.

⁵¹ ВР РДБ. — Ф. 246. — Картон 191. — Спр. 4. — Арк. 8 зв.

⁵² Там само. — Картон 187. — Спр. 4. — Арк. 102.

⁵³ Макаров И. Купец Костромин и механик Кулибин / И. Макаров // Старообрядец. Газета для старообрядцев всех согласий. 1999. — № 11. — Январь.

⁵⁴ Відділ рідкісних книг та рукописів Наукової бібліотеки Московського державного університету ім. М.В. Ломоносова (далі — ВРКР НБ МДУ). Молдавско-Украинская коллекция 1973 г. — № 787. с. Куреневка. С.Д. и А.А. Березовы. Синодик Куреневского монастыря (фрагмент). — Л. 5.

Масштабність благодійності ревнителів древнього благочестя здебільшого пояснюється переслідуванням старої віри в царській Росії, відсутністю матеріальної підтримки з боку держави, правлячої еліти, офіційної Церкви й суспільства в цілому. У старообрядському середовищі надзвичайно поширеною була таємна милостиня. Її широке побутування пояснювалося вірою в те, що вона більш до вподоби Богу, ніж благодійність публічна.

Поштовхом до розвитку різних старообрядських богаділень стала заборона на реєстрацію старовірами власних громад. З огляду на це в Москві, Санкт-Петербурзі, Казані, Самарі та інших населених пунктах країни з'являється розгалужена мережа різних богаділень, притулків, прихистків тощо. Зокрема, подібні соціальні об'єкти були відкриті на Рогозькому й Преображенському кладовищах у Москві, на Громівському, Волківському, Малоохтинському кладовищах у Санкт-Петербурзі та інших місцях.

Керували богадільнями виборні та попечителі, яких вибирали з найбільшавторитетних і багатих членів громад. Попечителі зосереджували в своїх руках усю повноту влади. Наперекір церковним канонам, вони домінували під час вирішення не лише господарських, але й духовних питань. Попечителі громад вносили величезні суми на будівництво, підтримку і розвиток старообрядських храмів. Водночас вони стримували віросповідні поривання найпошлюбніших представників древнього благочестя. Завдяки фінансовій підтримці купців-старовірів, у 1846 р. була відновлена старообрядська церковна ієрархія в Австрійській імперії.

Купці-старообрядці жертвували значні кошти на підтримку старообрядських монастирів, скитів, пустиней. Багато купців утримували молитовні будинки у власних садибах. З одного боку, це пояснювалося їхнім впливом на органи державної влади та офіційної Церкви, з другого — послідовним небажанням уряду надавати юридичний статус старообрядським громадам. Така система вела до розвитку та утвердження інституту громадянського суспільства в старообрядському середовищі, хоча в цілому він був не характерний для імперської Росії.

Найбільшими церковними пожертвуваннями славилися московські купці Морозови, Рябушинські, Кузнецови, Рахманови, Бутікови, Царські, Триндіни, Шибасєви, київські Дехтярьови та Попови, петербурзькі Громови, Чубикіни, Кокареви, Косцови, Волкови та Долгови, нижньгородські Бугрови та Сироткіни, казанські Свєшникови, Шамови та Оконишникови, рязанські Масленникови, одеські Дубиніни, балтські Землякови та Муравкіни, саратовські Злобіни та Розторгуєви, хвалінські Михайлови, Кузьміни та Пономарьови, іжевські Зетиліови, Нетунахіни, Немилови та Сазонови, ризькі Гребінщикови, вільнюські Новикови, клинцівські Степуніни, Сапожникови, Гусєви, Машковські та багато інших. Однією з найщедріших благодійниць була М.Ф. Морозова. Своїми пожертвуваннями купці-старообрядці робили для «старої віри» більше, ніж старообрядське духовенство проповідями.

Світська та церковна благодійність старообрядців досягла свого найвищого розвитку після обнародування імператорського указу 1905 р., який дарував початки віротерпимості. За трохи більше ніж десятиліття старовірами було споруджено понад тисячу храмів. Разом з тим після обнародування указу в Росії

старообрядські єпископи розпочали боротьбу за обмеження прав мирян в управлінні громадами. Проте віруючі гідно оцінювали працю купців на благо віри та процвітання суспільства, культури і мистецтва.

ЦЕРКОВНАЯ БЛАГОТВОРИТЕЛЬНОСТЬ СТАРООБРЯДЦЕВ В РОССИИ В XIX — НАЧАЛЕ XX в.

Сергей Таранец (кандидат исторических наук, старший научный сотрудник Института украинской археографии и источниковедения им. М. С. Грушевского НАН Украины, trimonastyrje@yandex.ua)

В статье исследовано церковную благотворительность старообрядцев в России в XIX — начале XX в. Установлено, что благотворительность купцов для старой веры делала больше, чем проповедь духовенства, что для купцов она была религиозно-нравственной потребностью, что российское купечество, в отличие от западноевропейского и американского торгово-промышленного сословия, жертвовало на культуру и социальные нужды и больше, и бескорыстно. В старообрядческой среде очень широко была распространена «тайная милостыня».

Ключевые слова: *Россия, купцы, старообрядчество, церковная благотворительность, тайная милостыня.*

THE CHURCH BENEFACATION OF OLD BELIEVERS IN RUSSIA AT THE 19th AND THE EARLY 20th CENTURIES.

S. Taranets (Candidate of Historical Sciences, trimonastyrje@yandex.ua)

The article investigates the church benefaction of Old Believers in Russia at the 19th and the early 20th centuries. It is ascertained that benefaction of merchants did for the Old Belief more than a preaching. It was a kind of spiritual necessity. In contrast with the West European and American commercial and industrial orders, the Russian merchants donated to cultural and social needs more and disinterestedly. The «secret alms» was extremely widespread among the Old Believers.

Keywords: *Russia, the Merchants, Old Believers, Church Benefaction, Secret Alms.*